

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

22

Monumenteista tanssiaskeliin

Taiteiden ja kulttuurin
Viipuri 1856–1944

TOIM.
ANNA RIPATTI JA NUPPU KOIVISTO

Kannen kuva: Viktor Svaetichinin maalaus Vesiportinkatu ja kellotorni (1905).

Kuva: Lahden historiallinen museo: VHM ryhmä L: LHMVHMLT9115:303.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 22

Monumenteista tanssiaskeliin – Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944

Toimittaneet:

Anna Ripatti (osan toimittaja)

Nuppu Koivisto (osan toimittaja)

Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)

H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)

Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

SBN 978-952-69280-4-3 (sid.)

ISBN 978-952-69280-5-0 (PDF)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2020, Digipaino Kirjaksi.net

Painosmäärä: 300 kpl

Ensimmäinen painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Viipurin kaupunkisuunnittelu toisen maailmansodan aikana

Suomen talvi- ja jatkosotien aikoja käsitelleet arkkitehtuurihistoriat ovat olleet tuhojen korjaamisen, jälleenrakentamisen ja siirtolaisten asuttamisen historioita, poikkeuksellisen ajan kertomuksia tauosta arkkitehtuurin kehityksessä. Uutta rakentamista ja kaupunkeja suunniteltiin kuitenkin jatkosodan aikana vilkkaasti Karjalassa ja erityisesti Viipurissa. Näitä suunnitelmia on pidetty merkityksellisinä 1900-luvun jälkipuolen suomalaiselle kaupunkisuunnittelulle, mutta niitä ei kuitenkaan ole tutkittu yksityiskohtaisesti.¹ Useat arkkitehdit, kuten Olavi Laisaari ja Otto-Iivari Meurman, laativat aktiivisesti suunnitelmia ja kirjoittivat Viipurin jälleenrakentamisesta ja tulevaisuudesta. Arkkitehtien kirjoitukset ja suunnitelmat tarjoavat näkymiä siihen, millaisia ajatuksia Viipurin jatkosodan aikaiseen kaupunkisuunnitteluun kytkeytyi. Millaista tulevaisuutta arkkitehdit visioivat tulevan Suur-Suomen Itä-Karjalan pääkaupungille tuona toiveikkuuden ja menetysten ajanjaksona?

Sota ja jälleenrakennus Suomessa

Toisen maailmansodan todetaan suomalaisissa arkkitehtuurihistorioissa vaikuttaneen joko suoraan tai epäsuorasti rakentamiseen ja arkkitehtuuriin 1940-luvun alusta 1950-luvun alkuun.² Sotien inhimilliset ja materiaaliset tuhot olivat mittavat. Yli 100 000 rakennusta tuhoutui. Liikenneväylien ja muun infrastruktuurin vauriot olivat suuria. Ilmasodankäynnin ja aseiden kehityksen myötä tuhot eivät enää rajoittuneet rintamalle tai edes varsinaisten taistelalueiden läheisyyteen. Siviilejä kuoli aiempia sotia enemmän, ja ilmatorjunnan merkitys kasvoi.

Noin 11 prosenttia suomalaisista menetti kotinsa talvi- ja jatkosotien aikana. Luovutettujen alueiden yli 400 000 siirtolaista tarvitsivat paikan asua ja elää. Aluemenetyksillä oli suuri merkitys myös teollisuuden tuotantokyvyille: tärkeitä teollisuuslaitoksia jäi luovutetuille alueille. Neuvostoliiton vaatimat raskaat sotakorvaukset edellyttivät uusien tuotantolaitosten rakentamista. Asuntojen, teollisuuden ja infrastruktuurin jälleenrakentaminen oli iso ponnistus.

Jälleenrakentaminen jakaantui kahteen jaksoon: ensimmäinen alkoi talvisodan päätyttyä Moskovan rauhaan maaliskuussa 1940. Moskovan rauhassa Viipuri ja koko Karjalankannas siirtyivät Neuvostoliitolle. Viipuri oli neuvostoliittolaisten käsissä elokuuhun 1941, jolloin suomalaiset joukot valtasivat sen takaisin. Vyborgista tuli vajaaksi kolmeksi vuodeksi taas Viipuri. Vuosina 1941–1944 noin puolet Karjalan siirtoväestöstä palasi kotikonnuilleen. Heidän asuttamisensa oli keskeinen tehtävä. Neuvostoliitto valtasi kaupungin jälleen kesäkuussa 1944, ja syyskuussa solmitussa Moskovan välirauhassa Suomi luovutti Neuvostoliitolle yhteensä noin 10 prosenttia alueestaan, Viipuri mukaan lukien.

Ensimmäinen jälleenrakentamisen hetki koitti keväällä 1940, jolloin Suomessa alkoi rauhan jakso. Pienen maan taistelu Neuvostoliittoa vastaan oli herättänyt kiinnostusta maan rajojen ulkopuolella. Myös arkkitehdit tunsivat, että maailma seurasi sitä, miten pieni kansa selviäisi sodan vahingoista ja miten jälleenrakentaminen organisoitaisiin. Arkkitehdit, kuten Alvar Aalto, näkivät, että heillä oli erityinen vastuu tarttua jälleenrakentamiseen, jotta muut, vielä sodassa olevat maat voisivat hyötyä suomalaisten kokemuksesta.³

Tauko sotatoimissa oli lyhyt: jatkosota syttyi kesäkuussa 1941. Rauhanjakso oli kuitenkin osoittanut jälleenrakentamisen merkityksen. Kun talvisodassa menetetyt alueet oli vallattu takaisin, jälleenrakentamisen into kohosi nopeasti korkealle. Sotamenestys läpäisi myös arkkitehtien puheen. Joukkoja jälleenrakennukseen koottiin. Aulis Blomstedt vertasi arkkitehtien vapaaehtoistyötä itärajan puolustuslinjan, Salpalinjan, vapaaehtoiseen rakennustyöhön. Arkkitehtien tulisi perustaa vapaaehtoinen Karjalan rakennusarmeija, johon osallistuisivat arkkitehtien rinnalla muut rakentamisen ammattilaiset.⁴

Halu nostaa ammattikunnan yhteiskunnallista näkyvyyttä ja asemaa siivitti arkkitehtien toimintaa. Arkkitehtien intoa lisäsi myös rakentamisen hiljaiselo,

Suomalaiset arkkitehdit tekivät opintomatkoja Saksaan sodan aikana. Arkkitehti-lehden vuoden 1944 numero kaksi oli omistettu matkakokemuksille.

jonka vuoksi työtilaisuudet olivat tarpeen.⁵ Suomalaisten arkkitehtien tärkeimpinä kiinnostuksen kohteina 1940-luvun alussa olivat heidän ammattikuntansa päälehden *Arkkitehdin* valossa jälleenrakentaminen, standardisointi, vapaaehtoistyö ja sotatoimissa kaatuneiden sotilaiden hautausmaiden suunnittelu sekä sodassa kuolleiden arkkitehtien muistokirjoitukset. Muiden Euroopan maiden arkkitehtijärjestöt avustivat lahjoituksin ja vapaaehtoisina jälleenrakennustyötä.⁶ Malleja haettiin sekä Yhdysvalloista että Saksasta.⁷

Jatkosodan aikaisen jälleenrakennustyön olosuhteet poikkesivat rauhanajasta. Valtio otti keskeisen roolin jälleenrakentamisessa, ja arkkitehtien tuli sovittaa työnsä ja ajatuksensa keskusjohdettuun rakentamiseen. Päähuomio kohdistui takaisinvaluttuihin alueisiin. Valtio ohjasi työtä lainsäädännön, säännöstelyn ja lainoitustoimien kautta.

Suomen Arkkitehtiliitto (SAFA) perusti vuonna 1941 jälleenrakennustoimikunnan, jonka jäseniä olivat muun muassa Alvar Aalto ja Otto-Iivari Meurman. He molemmat olivat sekä aktiivisia safalaisia että vaikutusvaltaisia hahmoja tuon ajan arkkitehtuurin kentällä, Aalto myös kansainvälisesti.⁸ Käytännön työ tehtiin SAFAn jälleenrakennustoimistossa, joka käynnisti työnsä toukokuussa 1942. Siihen kuuluivat standardoimislaitos sekä muun muassa suunnittelupalvelu, joka tuotti esimerkiksi tyyppitalopiirustuksia ja koordinoi vapaaehtoisten arkkitehtien ja jälleenrakentajien välisiä yhteyksiä.⁹ Tavoitteena oli taata rakentamisen ja suunnittelun korkea laatu poikkeusajoista huolimatta. Standardisoimisto julkaisi tuloksensa Rakennustieto-kortteina, jotka olivat 1940-luvun merkittävä innovaatio, täydentyvä suunnittelijoita palveleva työkalu ja normisto.¹⁰ Valtio tuki SAFAn toimistoja, joilla oli hyvät yhteydet sekä Ruotsiin että Saksaan.¹¹

Arkkitehdit katsovat itään: Viipurin suunnittelu jatkosodan aikana

Viipuria sodan aikana suunnitelleet arkkitehdit työskentelivät sekä sotilas- että siviilihallinnon palveluksessa. Otto-Iivari Meurman (1890–1994) komennettiin Viipurin kaupungin sotilaspäiväsiirtoon esikuntaan lokakuussa 1941 valmistelemaan suunnitelmia kaupungin jälleenrakentamiseksi. Meurman työskenteli insinöörikapteenina Viipurin sotilashallinnossa. Viipurin entisenä kaupungin asemakaava-arkkitehtina (1918–1936) hän tunsu kaupungin erittäin hyvin. Keväällä 1942 hänellä oli apunaan ruotsalainen arkkitehti Göran Sidenbladh (1912–1997). Sidenbladh, joka työskenteli Suomessa vapaaehtoisena, laati useita raportteja Viipurin suunnittelusta.¹² Kolmas keskeinen henkilö oli arkkitehti Olavi Laisaari (1907–1983), joka palasi tehtäväänsä Viipurin kaupungin asemakaava-arkkitehtina helmikuussa 1942. Sekä Meurman että Laisaari olivat heti Viipurin takaisinvaltauksen jälkeen aloitteellisia kaupungin asemakaavan ja rakennusjärjestyksen tarkistami-

Arviolta kaksi kolmannesta Viipurin keskustan rakennuksista tuhoutui talvisodan aikana.

seksi ja uudistamiseksi.¹³ Korjaussuunnitelmia ja ehdotuksia kaupungin uudelleenjärjestämiseksi jatkosodan aikaisessa Viipurissa laativat myös kaupunginarkkitehdiksi palannut Ragnar Ypyä ja yksityisenä arkkitehtina Uno Ullberg.¹⁴

Vallattuaan Viipurin venäläiset arvioivat kaupunkia ja sen suunnittelua melko kriittisesti, ja suuretkin muutokset asemakaavassa olisivat olleet todennäköisiä, jos aikaa ja varoja olisi ollut enemmän. Viipuri ei vastannut ”uuden ajan neuvostokaupungin” ihannetta. Osa historiallisista rakennuksista ja puistoista koki kovia neuvostoliittolaisten puolitoistavuotisen jakson aikana.¹⁵

Talvisodan tuhot olivat laajoja sekä keskustassa että esikaupungeissa, erityisesti puutalovaltaisilla alueilla.¹⁶ Arviolta kaksi kolmasosaa keskustan rakennuksista tuhoutui. Asunnoista noin 60 prosenttia tuhoutui kokonaan, kymmenen prosenttia vaurioitui pahoin. Lähes kaikki liikennesillat oli tuhottu, samoin rautatiet kaikkiin suuntiin.¹⁷

Jälleenrakentamista hankaloittivat rahoituksen puute, rakennusmateriaalien ja työvoiman vähyys sekä kuljetusvaikeudet. Ennen sotaa Viipurissa oli ollut lähes 75 000 asukasta, joista hieman yli 23 000 keskustassa. Vuonna 1942 keskustassa oli asuntoja 11 000 asukkaalle ja koko Viipurissa noin 30 000:lle.¹⁸ Tämä vastasi jotakuinkin Viipurin siviiliväestön määrää vuonna 1944.¹⁹

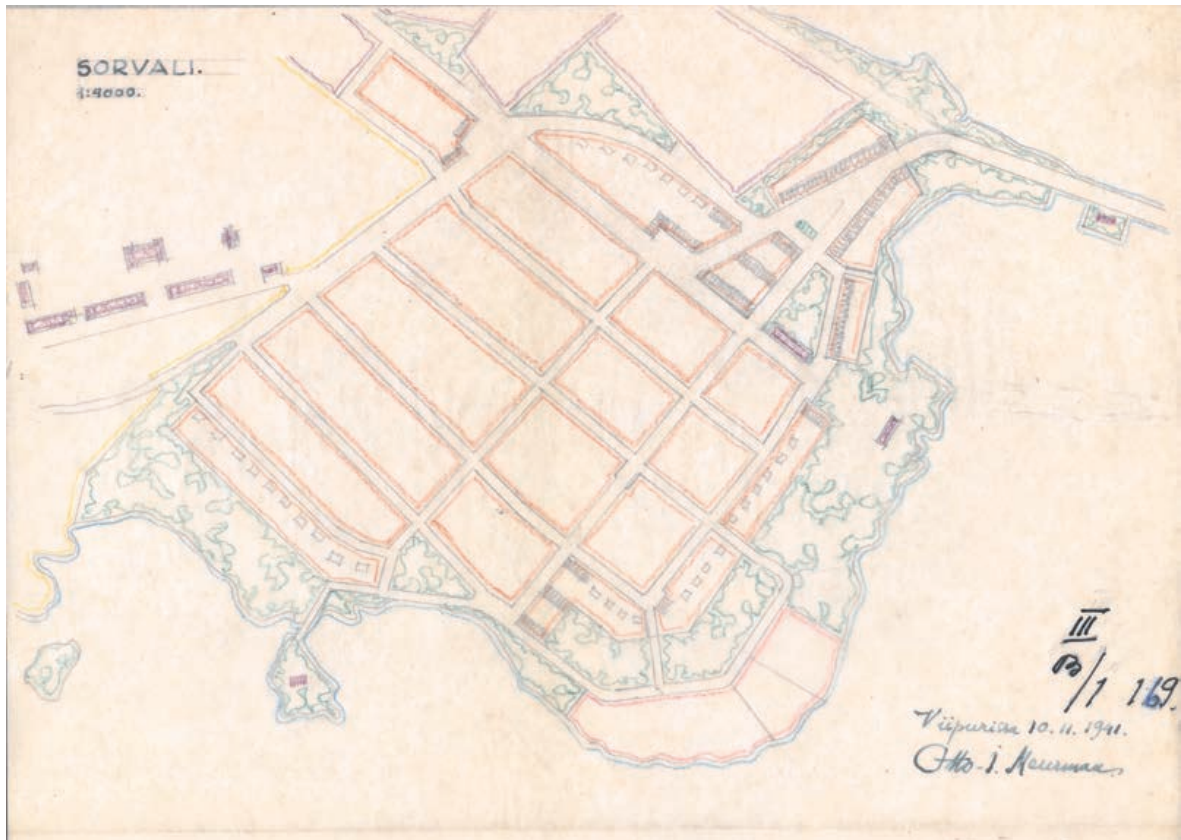
Suunnitelmia tulevan Itä-Karjalan pääkaupungin varalle – Meurman ja Sidenbladh

Jatkosodan hyökkäysvaiheessa yleinen ilmapiiri oli optimistinen. Viipurin takaisinvaltaus oli symbolinen: se merkitsi suuntaa kohti parempia aikoja talvisodan menetysten aiheuttaman epätoivon jälkeen. Jälleenrakennussuunnitelmia leimasi vahva usko tulevaan. Viipurin tulevaisuus näytti valoisalta: kaupunkisuunnittelijat – Meurman mukaan lukien – arvioivat, että kaupungin merkitys kasvaisi Suomeen liitettävien uusien itäisten alueiden myötä. Viipuri satamineen olisi Itä-Karjalan kaupankäynnin, hallinnon, teollisuuden ja elinkeinoelämän vahva keskus. Kaupungilla olisi ennennäkemättömät mahdollisuudet kasvaa ja saavuttaa merkittävä asema kansakunnan talouselämässä.²⁰

Meurmanin mukaan olennaisinta kaupungin suunnittelussa ja uudelleenrakentamisessa olivat pääliikenneväylien avaaminen, asutuksen keskittäminen olemassa olevien katujen varsille, esikaupunkiasutuksen ehkäiseminen, viemäröinti ja vesijohdot, riittävien alueiden varaaminen teollisuudelle ja varastoille, laajemmat puisto- ja suoja-alueet sekä vanhankaupungin eli Linnonituksen kaupunginosan täydennysrakentaminen siten, että sen arkkitehtoniset ja antikvaariset arvot säilyisivät.²¹ Meurman käsitteli näitä kysymyksiä lähes 100-sivuisessa raporttikäsikirjoituksessa, johon liittyi noin 30 piirustusta ja karttaa. Hän luonnosteli Viipurin yleiskaavaa syksystä 1941 kevääseen 1942 käyttäen suunnitelmiansa tausta-aineistona Göran Sidenbladhin raportteja.²²

Sidenbladh korosti taustatyön merkitystä, tilastoja sekä taloudellisia, demografisia ja maantieteellisiä tekijöitä suunnittelun pohjana. Hän esimerkiksi ehdotti asutuksen uudelleenkeskittämistä alueille, joilla se oli taloudellisinta. Samasta syystä Sidenbladh ehdotti jälleenrakentamisen jakamista useaan, selkeästi määriteltyyn vaiheeseen, jotka toteutettaisiin keskusta-alueilta alkaen.²³

Sekä Sidenbladh että Meurman korostivat rationaalisuutta ja taloudellisuutta Viipurin suunnitelmissaan. Molemmat nojasivat tilastolliseen tutkimukseen

Meurmanin Viipurin yleiskaavan aineisto sisälsi lukuisia karttaotteita, joista osa on säilynyt käsin väritettyinä kopioina.

ja argumentoivat toistuvasti talouden termein. Meurman visioi Viipurin saavut-tavan sotaa edeltäneen kokonsa noin 10–15 vuodessa. Vuonna 1970 hän arvioi siellä asuvan 125 000 asukasta.

Meurman pohdiskeli myös mahdollisuutta suunnitella aivan uusi, moder-ni ihannekaupunki. Se koostuisi 5 000–10 000 asukkaan tytärkaupungeista, jotka sijoittuisivat maisemallisesti hienoille paikoille meren rannalla ja jois-ta olisi ensiluokkaiset moottoritieyhteydet kaupungin keskustaan. Realisti Meurmanissa kuitenkin muistutti, että omistussuhteet sekä pääomat, joita oli sijoitettu jo rakennettuihin katuihin, viemäröinteihin, vesijohtoihin ja satamiin vaikeuttivat merkittävästi täysin uuden kaupungin toteuttamista. Jälleenraken-nustyön jälkeen Viipurissa olisi joka tapauksessa Meurmanin arvion mukaan enemmän moderneja rakennuksia kuin missään muussa suomalaisessa kau-pungissa. Meurman näki tilanteen mahdollisuutena modernisoida vanhoja rakennuksia, erityisesti asuinrakennuksia.²⁴

Meurman oli samaa mieltä Sidenbladhin esittämien periaatteiden kanssa siitä, että jälleenrakentaminen tuli aloittaa kaupungin keskustasta ja siirtää huomio vasta vähitellen asumispainotteisiin tytärkaupunkeihin. Näillä uusilla alueilla yhdistyisivät kaupungin ja maaseudun hyvät puolet. Tytärkaupunkimal-

li liittyi sekä Meurmanille jo hänen uransa alkuvaiheista 1910-luvulta tuttuun puutarhakaupunkiaatteeseen että saksalaiseen kaupunkisuunnitteluun. Viimeksi mainitusta esimerkiksi Paul Wolf oli esitellyt tiiviisti rakennetusta keskuksesta, puistovyöhykkeestä ja asuntokaupunginosista muodostuvan kaupunkimallin vuonna 1919 julkaistussa *Der Städtebau* -teoksessaan. Meurman käsitteli 1940-luvulla kirjoituksissaan muun muassa tätä mallia.²⁵ Meurmanin jälleerakennussuunnitelmissa vaakakuppi maaseudun ja suurkaupunkiasumisen etujen välillä kallistui selkeästi maaseutuolojen puolelle, metropoleja vastaan.

Maaseutu ja maaseudulla asuvien arvostus oli korostunut sota-ajan olosuhteissa, joissa kansan omavaraisuus oli yksi politiikan avainkysymyksiä. Meurman oli kehittänyt maaseutu-kaupunki -asetelmaan liittyvää ajatteluaan uransa alkuvaiheista lähtien, ja tämä ajattelu materialisoitui sodan jälkeen Tapiolan puutarhakaupungissa. Meurmanin retoriikassa yhtenäisen ja elinvoimaisen yhteiskunnan luomisessa hajaannusta ja epäyhtenäisyyttä tuli välttää, minkä voi helposti lukea tarkoittavan sekä sosiaalisia että fyysisiä rakenteita.²⁶

Uudet asuinalueet tuli terveystyistä erottaa viheralueiden avulla teollisuudesta. Viheralueilla vahvistettiin myös asuinalueiden ilma- ja palosuojelua, mikä korostui erityisesti sodan vuoksi. Korkeimmat rakennukset (kuusi- ja seitsenkerroksiset) sijoittuivat Meurmanin suunnitelmassa avoimeen korttelirakenteeseen Punaisenlähteentorin ja Salakkalahden tuntumaan Viipurin kaupalliseen keskukseen. Avoin korttelirakenne edusti kaupunkisuunnittelun uusia ja moderneja valon, ilman ja avoimen tilan ihanteita, jotka yleistyivät suomalaisessa kaupunkisuunnittelussa 1930-luvun lopulta alkaen. Meurmanille tyypillisesti kolmanneksen tai jopa puolen kaikesta asuinrakentamisesta tuli olla omakotirakentamista.²⁷

Maaseudun ja kaupungin etujen yhdistäminen oli Meurmanille tavoite, joka linkittyi vahvasti puutarhakaupunkiaatteeseen. Tässä valossa on ymmärrettävämpää, miksi Meurman käytti Viipurin yleiskaavaselostuksessaan todella paljon sivuja puistojen ja viheralueiden käsittelyyn. Puistojen tuli läpäistä koko kaupunki ja muodostaa maaseudulle ulottuva puistojen verkosto. Meurmanin mukaan täydellisessä puistossa ei näe lainkaan urbaaneja rakenteita tai muuta ”häiritsevää”. Hän oli esittänyt samanlaisia ajatuksia jo 1930-luvulla, mutta nosti ne vielä systemaattisemmalle tasolle Viipurin sota-ajan yleiskaavassa.

Kaiken kaikkiaan Meurman näki poikkeuksellisen tilanteen luovan Viipurin kaupunkisuunnittelulle ainutlaatuiset mahdollisuudet poistaa vanhoja ongelmia ja vikoja, joista hänellä kaupungin entisenä asemakaava-arkkitehtina oli vankka käsitys. Historiallinen hetki tuli käyttää viisaasti ja pyrkiä kohti rationaalisia ja moderneja suunnitteluratkaisuja. Kyseessä oli aika, jolloin tuli myös tehdä uhrauksia Viipurin kaupunkisuunnittelun periaatteiden uudistamiseksi.

Käytännöllinen, taloudellinen ja rationaalinen Viipuri – Olavi Laisaari

Takaisinvallassa Viipurissa siirryttiin vähitellen siviilihallintoon, jossa keskeinen oli Viipurin kaupungin hoitokunta. Hoitokunta kutsui koolle kaupunginvaltuuston, joka kokoontui kevästä 1943 lähtien. Valtuusto näki tärkeimmiksi tehtävikseen muun muassa koulujen rakentamisen, liikenneolojen kehittämisen, kotien rakentamisen, jota vauhditettaisiin osallistumalla yleishyödylliseen rakennustoimintaan, sekä rakennusjärjestyksen ja asemakaavasuunnitelmien valmistelun ja hyväksymisen.²⁸

Myös työt kaupungin asemakaavatoimistossa käynnistyivät. Palattuaan asemakaava-arkkitehdin virkaansa vuonna 1942 Olavi Laisaari laati omat versionsa Viipurin yleiskaavasta.²⁹ Laisaaren viimeistelty versio yleiskaavasta on päivätty 22.5.1944, kuukautta ennen kuin neuvostosotilaat valtasivat Viipurin.³⁰

Laisaari käytti Meurmania ja Sidenbladhia rohkeampia väestöennusteita. Jälkimmäiset käyttivät virallista tilastoa, jonka mukaan Suomen väestönkasvu alkaisi laskea vuoden 1970 jälkeen, jolloin väkiluku vakiintuisi hieman alle neljään miljoonaan. Laisaari perusti suunnitelmansa arvioon, jonka mukaan Suomen väkiluku olisi 1900-luvun lopussa noin 5 miljoonaa ja 2000-luvulla yli 6 miljoonaa.³¹ Muita Laisaaren keskeisiä taustaoletuksia olivat usko vahvaan kaupungistumiseen ja teollisen tuotannon kasvuun.³² Laisaari arvioi, että vuonna 1980 noin 11 prosenttia suomalaisista asuisi Viipurissa, mikä tarkoittaisi noin 220 000:ta asukasta. Hän käytti suunnitelmiansa pohjana kuitenkin 100 000–300 000 asukkaan arviota.³³

Uusien esikaupunkialueiden rakentamisen periaatteet olivat Laisaarella melko samankaltaiset kuin Meurmanilla: hän suosi avointa korttelirakennetta ja kolmikerroksisia rakennuksia paikallisissa keskuksissa, muutoin pääasunto-tyyppinä omakotitaloja. Laisaari viittasi Gottfried Federin (1883–1941) *Die Neue Stadt* -kirjan lukuihin analysoidessaan esikaupunkiasutuksen tulevaa järjestämistä ja laajentamista. Federin kirja julkaistiin vuonna 1939, mutta se ei saanut juurikaan huomiota Saksassa; sodan aikana tämä johtui kirjan kriittisyydestä suuryrityksiä kohtaan ja sodan jälkeen siitä, että Feder oli ollut Kansallissosialistisen Työväenpuolueen varhaisia ideologeja ja vaatinut 1930-luvun alkupuolella muun muassa juutalaisten omaisuuden takavarikointia. Kirja sisälsi fasistisia, modernistisia ja antiurbaaneja aineksia. Se esitti noin 20 000 asukkaan perinteisten kaupunkien rakentamista. Feder kritisoi amerikkalaisia metropoleja ja eurooppalaisten kaupunkien suunnittelematonta kasvua ja perusti visionsa mittaviin tilastotietoihin.³⁴ Samankaltaiset periaatteet olivat jossain määrin sodanaikaisten Viipurin yleiskaavojen taustalla.

Saksalaisen kaupunkisuunnitteluteorian ja -kirjallisuuden seuraamisella oli Suomessa pitkä traditio. Varhaisia esikuvia olivat esimerkiksi 1800-luvun

lopun kaupunkisuunnittelun keskeinen teoreetikko ja suunnittelija Josef Stübgen (1845–1936) ja useita kaupunkisuunnittelun perusteoksia kirjoittanut Werner Hegemann (1881–1936). Monet suomalaiset arkkitehdit osasivat saksaa, ja osa vieraili sodan aikana Saksassa.³⁵ Esimerkiksi Meurman oli tutustunut vuonna 1937 opintomatallaan saksalaiseen kaupunkeihin, erityisesti yleiskaavoitukseen ja valtakunnansuunnitteluun. Vuonna 1942 hän teki Saksaan ja Itävaltaan luentomatkan aiheenaan puurakentaminen.³⁶ Suomalaisten tiivistyneiden Saksa-suhteiden valossa ei siis ole yllättävää, että Laisaari viittasi ainoastaan saksalaiseen teoreetikoihin. Federin lisäksi hän käytti Otto Blumin *Städtebau*-kirjan (1937) laskelmia suunnitellessaan Viipurin teollisuusalueita, liikenneväyliä ja satamia.³⁷

Laisaari valitsi Meurmanista ja Sidenbladhista poikkeavan strategian. Hän kritisoi Meurmania ja Sidenbladhia idealismista ja liian teoreettisista visioista. Hän ehdotti rakentamisen sallimista lähes kaikilla alueilla, joille oli jo aiemmin rakennettu. Vain pahimmat virheet tuli korjata. Meurman ja Sidenbladh puolestaan puhuivat keskittämisen ja kaiken hajanaisen asutuksen poistamisen puolesta. Laisaari piirsi malleja osoittaakseen, miten asunnot tuli rakentaa uudelleen pieninä ryhminä mahdollisimman taloudellisella ja käytännöllisellä tavalla. Hänen johtotähtiään olivat käytännöllisyys, taloudellisuus ja lähitulevaisuutta koskeva realismi.³⁸

Rationalisointi oli yksi sota-ajan suunnittelun ja arkkitehtuurin avainteemoista. Arkkitehdit käyttivät paljon aikaa ja energiaa rakennusosien standardisointiin ja tyyppitaloihin. Malleja haettiin erityisesti Ruotsista ja Saksasta sekä amerikkalaisista rationalisoinnin teorioista. Laisaari esitteli yleiskaavansa selostuksessa rationalisoinnin kärkiesimerkkeinään Le Corbusierin kymmenentuhannen asukkaan tornitalot ja neuvostoliittolaisen nauhakaupungin tehokkain liikennejärjestelyineen. Laisaari huomautti, ettei kaupunkisuunnittelua voitu rationalisoida niin pitkälle kuin teoreettisesti oli mahdollista rikkomatta liiaksi olemassa olevaa kaupunkirakennetta ja sen luomaa järjestystä. Sotaa edeltäneet omistusoikeudet tuli myös ottaa huomioon. Laisaari piti tässä suhteessa omaa yleiskaavaehdotustaan Meurmanin ja Sidenbladhin ehdotusta maltillisempana.³⁹ Laisaari kehitteli myöhemmällä kaavoittajan urallaan rationalisoinnin käytännön sovelluksia, muun muassa modernia autokaupunkia, työskennellessään Lahden kaupungin asemakaava-arkkitehtina vuodesta 1945 lähtien.⁴⁰

Laisaari esitteli suunnitelmissaan kaksi toisistaan poikkeavaa kaupunkimallia. Ensimmäinen oli pitkälle suunniteltu kaupunki, joka perustui tuotantoa ja ”kaikkien inhimillisten alojen tarpeita” koskeviin laskelmiin ja jossa asukkaat ja heidän elämänsä oli järjestetty mahdollisimman tehokkaasti. Mallissa ”jokainen kaupungin asukas sijoitetaan siten, että hänelle määrätty tehtä-

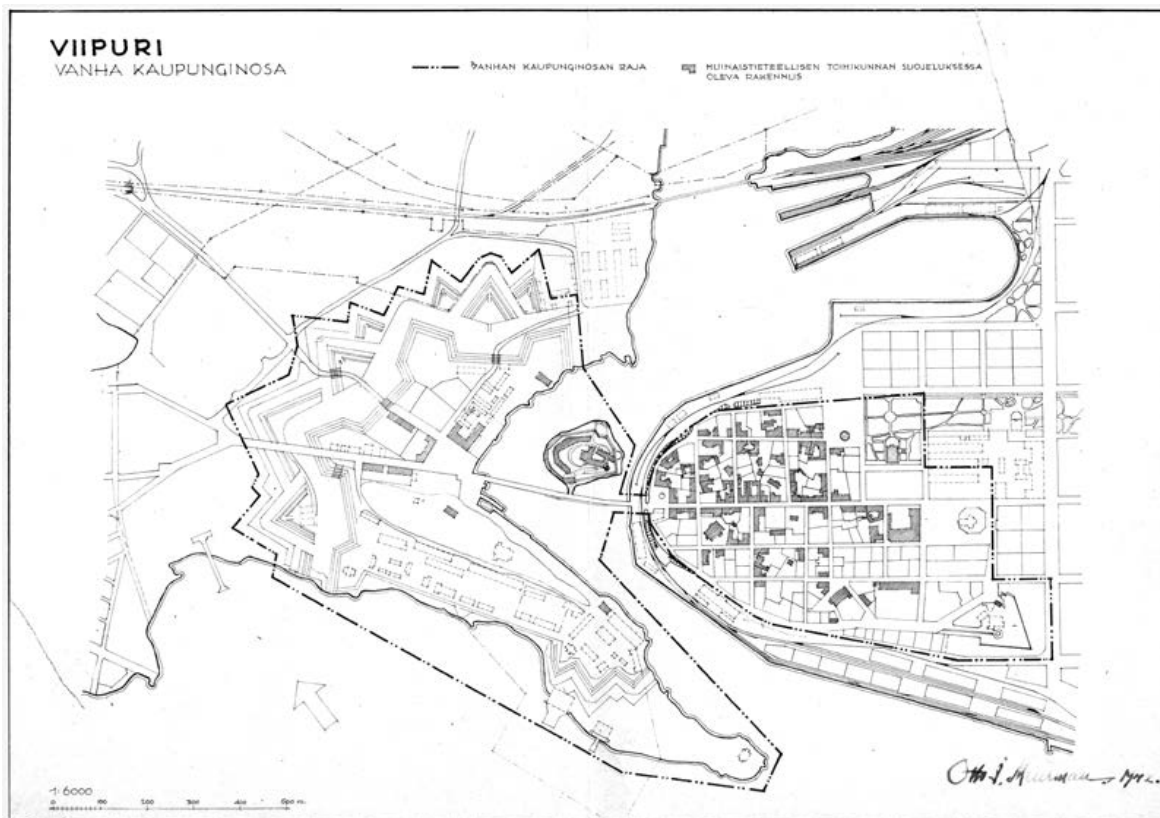
vä voidaan suorittaa mahdollisimman tehokkaasti ilman hukkaenergiaa”.⁴¹ Hän kutsui mallia nimellä *Die neue Stadt*, uusi (saksalainen) kaupunki. Toinen malli perustui orgaaniseen kaupunkiin, joka kasvoi vapaasti esimerkiksi teollisten tuotantolaitosten ympärille. Meurman ja Sidenbladh olivat lähellä ensimmäistä mallia, Laisaaren mukaan heidän suunnitelmansa oli tosin liian teoreettinen ja hänen omansa liberaalimpi.⁴² Todellisuudessa ehdotusten välinen ero ei ollut jyrkkä. Rinnastus oli kuitenkin merkki jonkinlaisesta muutosvaiheesta, modernististen ideoiden ja niiden rajojen testauksesta epävarmuuden aikana.

Jatkuvuus ja muutos – Viipurin vanhakaupunki sodan aikana

Viipurin historia ja kulttuuriperintö koettiin erityiseksi varsinkin sodan aikana. Rajakaupunkina Viipurilla oli myös vahva symbolinen merkitys Suomelle. Yli 60 prosenttia kaupungin rakennuskannasta oli tuhoutunut talvisodan aikana.⁴³ Tuho oli melkein yhtä kattavaa kaupungin vanhimmassa osassa, Linnoituksen kaupunginosassa. Sodan tuhot toivat uutta kiinnostusta Viipurin aineellista perintöä, erityisesti juuri Linnoitusta, kohtaan. Viipurin menettäminen Neuvostoliitolle talvisodan päätteeksi ja kaupungin uudelleenvaltaus elokuussa 1941 sekä näihin tapahtumiin liittyneet voimakkaat tunteet vahvistivat käsityksiä paikan ja sen historian ainutlaatuisuudesta.

Olavi Laisaari avasi keskustelun Viipurin historiallisista osista syksyllä 1941 toteamalla, että ”vanhalle kaupunginosalle” ominainen historiallinen leima olisi säilytettävä. Laisaari yhdisti historiallisen luonteen erityisesti katukuvaan ja sen tunnelmaan. Esimerkiksi asunnot julkisivujen takana voitaisiin uusia, mutta julkisivujen ikkunajaot ja huonekorkeudet tuli säilyttää. ”Historiaa ei voi tekemällä luoda, sen täytyy syntyä itsestään”, hän totesi.⁴⁴ Tuhoutuneita historiallisia rakennuksia ei Laisaaren mielestä kuitenkaan tulisi rekonstruoida, vaan rakentaa uutta tilalle: ”täytyy tunnesyyt syrjäyttää todellisuuden tieltä.”⁴⁵ Laisaari pohti Viipuria kaavoittaessaan useaan otteeseen vanhan ja uuden yhteensovittamista. Hänen mukaansa kunnan tuli kantaa vastuuta Viipurin ominaisluonteen säilymisestä osallistumalla avustuksin yksityisten rakennushankkeisiin, ”sillä vanha Viipuri on oloissamme siksi ainutlaatuinen kulttuuriperintö, ettei sitä saa päästää turmeltumaan.”⁴⁶

Monet arkkitehdit korostivat Viipurin vanhakaupungin erityisyyttä. Esimerkiksi entinen kaupunginarkkitehti Ragnar Ypyä toivoi, että alue ”pitäisi säilyttää Viipurin omalaatuisena sydämenä”.⁴⁷ Keskustelussa oli yhtäläisyyksiä myöhemmin Viipuri-muistoissa ja historiantutkimuksessakin vahvistuvaan tapaan (yli)korostaa Viipurin erityisyyttä eli nähdä kaupunki myönteisesti poikkeuksellisenä osana Suomea.⁴⁸

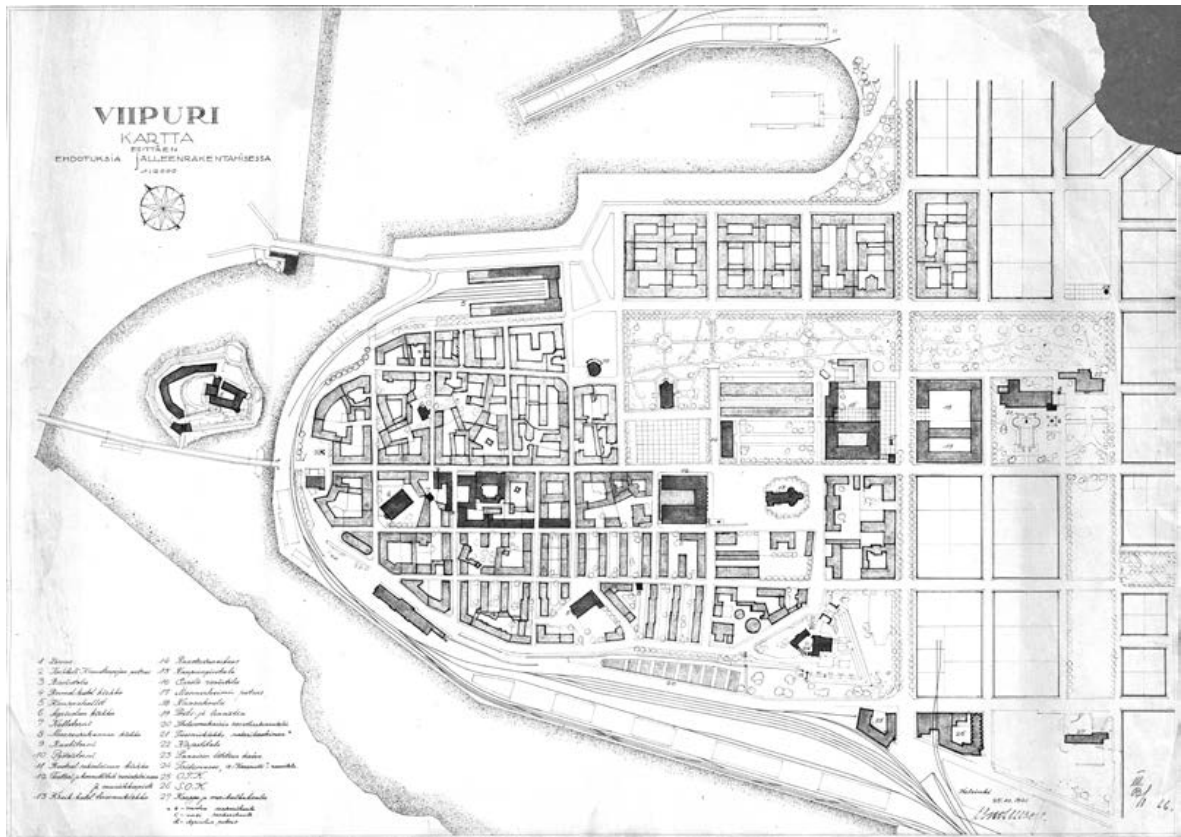

Viipurin vanhankaupungin säilyttäminen herätti keskustelua jatkosodan aikana. Otto-Iivari Meurmanin laatima Viipurin vanhojen osien suojelukartta vuodelta 1942.

Meurman ja Muinaistieteellinen toimikunta tekivät Viipurin kaupungin hoitokunnalle ehdotuksen kaupungin vanhimpien osien julistamisesta vanhaksi kaupunginosaksi silloisen rakennussäännön mukaisesti (rakennussääntö 82/-85/6 §).⁴⁹ Tällaisille kaupunginosille voitiin vahvistaa tavanomaisista poikkeavat määräykset ”taide- ja kulttuuriarvojen suojelemiseksi”. Säädösten nojalla oli aiemmin suojeltu Porvoon vanhakaupunki (1936) sekä Tammisaaren Barckenin niemi, Rauman keskusta, Helsingin Senaatintori ja Turun Luostarinmäki (1937).⁵⁰ Entisenä Viipurin muinaismuistojen valvojana Meurman tunsii kaupungin historian ja perinnön. Hänellä oli myös tarvittavat kontaktit Muinaistieteelliseen toimikuntaan.⁵¹

Meurman laati vanhallekaupungille rakennusjärjestyksen. Olennaista vanhankaupungin jälleenrakentamisessa oli vaalia sen historiallista henkeä säilyttämällä sen kaupunkikuva ja topografia. Muutokset ja korjaukset, joita ei saanut tehdä ilman Muinaistieteellisen toimikunnan suostumusta, oli määritelty rakennusjärjestyksessä ja sen karttaliitteessä.⁵²

Meurman piti säilyttämisen arvoisina myös erityisesti 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa rakennettuja kaksikerroksisia kivirakennuksia. Uudis-

Uno Ullbergin ehdotuksessa (25.10.1941) Viipurin keskustan uudelleenrakentamiseksi oli avoimia kortteleita ja lamellitaloja.

rakennusten tuli olla kaksi- tai kolmekerroksisia. Valleja ja bastioneja voitaisiin muuttaa ruotsalaisten mallien mukaisiksi virkistys- ja vapaa-ajan alueiksi, kuten esimerkiksi Kalmarissa oli tehty. Purettavia ja hävitettäviä olivat sen sijaan neuvostovalloituksen jäljet.⁵³

Modernisaatio ja historiallinen kaupunkikuva törmäsivät vanhankaupungin tulevaisuutta koskeneessa keskustelussa. Arkkitehti Uno Ullberg (1879–1944) ehdotti avointa korttelirakennetta ja kolmikerroksisia lamellitaloja vanhan kaupungin tuntumaan, Vahtitorninkadun ja Luostarinkadun eteläpuolelle.⁵⁴ Hänen ehdotuksensa sai osakseen ankaraa kritiikkiä. Esimerkiksi Meurmanin päähuoli kohdistui siihen, että kaupunkikuvan kiintopisteet saattaisivat menettää asemansa. Säilyttämisen arvoisia olivat erityisesti olemassa olevat katunäkymät ja rakennusmassojen mittakaava, eivät niinkään antikvaariset yksityiskohdat.⁵⁵

Arkkitehti Juhani Viiste (1890–1949, ent. Vikstedt) ehdotti vanhankaupungin katujen leventämistä. Hänen ehdotuksensa uudistaa alueen katuverkko – ei ensi sijassa vanhankaupungin modernisoimiseksi, vaan sisäpihojen keskiaikaisten rakennusten esiin nostamiseksi – kohtasi kritiikkiä.⁵⁶ Kriiti-

koille, kuten Meurmanille, vanhakaupunki oli erityistapaus muuten vahvasti modernisoituna hahmotellussa Viipurin tulevaisuudessa.

Arkkitehdit muualla Suomessa seurasivat tarkasti, mitä Viipurin vanhassa-kaupungissa tapahtui. Asiasta keskusteltiin SAFAn kokouksissa ja sitä verrattiin Tukholman vanhankaupungin jälleenrakentamiseen. Viipurin vanhojen rakennusten korjaus- ja restaurointiprojektit ja -kilpailut kiinnostivat arkkitehteja.⁵⁷ Juhani Viiste teki katujen ja aukoiden nimien muuttamiseksi ehdotuksia, jotka korostivat sotahistoriaa ja Suur-Karjalaa. Viiste ehdotti myös Torkkeli Knuutinpojan patsaan siirtämistä lähemmäksi Viipurin linnaa mahdollista tulevaa Suur-Karjalan maakuntamuseota ajatellen. Historiallisten veistosmonumenttien uudelleensijoitteluehdotukset vanhassakaupungissa ja suunnitelmat vahvaksi maakuntamuseoksi olivat osa Suur-Karjalan historian rakentamista.⁵⁸

Modernisaatio ja uudet kaavoitusinstrumentit

Sota-ajan välttämättömyydet ja haasteet yhdistyivät tuhojen korjaamiseen ja uuden kehittämiseen. Tyyppitalopiirustukset, teollisesti esivalmistettujen pientalotyyppien valmistus ja rakennusalan standardisointi edistyivät sodan aikana ja niistä tuli arkkitehtuurin valtavirtaa sodan jälkeen.⁵⁹ Standardisointi ja teolliset tuotantoprosessit olivat osa rationalisointipyrkimyksiä. Viipurin sodanaikainen suunnittelu on esimerkki rationalisointi-ideologian vahvistumisesta arkkitehtuurissa sodan aikana. Rationalisoinnista tuli ”kansallinen välttämättömyys” kriisiajan suomalaisessa yhteiskunnassa.⁶⁰

Viipurin sodanaikaisen suunnittelun kokemuksia hyödynnettiin sodanjälkeisessä yleiskaavoituksessa. Yleiskaavoitus oli melko uusi instrumentti suomalaisessa maankäytön suunnittelussa. Ensimmäisiä kokeiluja oli tehty 1900-luvun alussa, mutta yleiskaavoitus yleistyi vasta toisen maailmasodan jälkeen.⁶¹ Toteutumattominakin kaupunkitiloina Meurmanin ja Sidenbladhin sekä Laisaaren Viipurin yleiskaavat olivat tärkeitä linkkejä Eliel Saarisen Suur-Helsinki-suunnitelman edustamien 1900-luvun alun esteettisten visioiden ja laskelmiin sekä rationaaliseen hallintaan perustuvien sodanjälkeisten yleiskaavojen välillä.

Kaavoittajia oli Suomessa melko vähän, ja näistä harvoista sekä Meurman että Laisaari saavuttivat keskeisen aseman. He molemmat vaikuttivat vahvasti 1900-luvun jälkipuolen kaavoitukseen Suomessa ja suunnittelivat useita merkittäviä yleiskaavoja sodanjälkeisinä vuosikymmeninä eri puolille maata.⁶² Laisaaren Lahden yleiskaava (1947) oli vahva modernistinen visio, joka perustui moottoriajoneuvojen määrän suurelle kasvulle ja asuinalueille tytärkaupungeissa.⁶³

Meurmanilla oli suuri vaikutus suomalaiseen kaupunkisuunnitteluun ja kaupunkimaiseen niiden monien yleiskaavojen kautta, joita hän laati 1940- ja 1950-luvulla.⁶⁴ Vielä tätäkin laajempi oli hänen Tapiolan kaavojensa vaikutus. Meurman välitti Viipurin kokemuksiin eteenpäin myös opettajana. Hänet valittiin vuonna 1940 Suomen ensimmäiseksi asemakaavoituksen professoriksi. Pian sodan jälkeen hän julkaisi kirjansa *Asemakaavaoppi* (1947), josta tuli yksi 1900-luvun jälkipuolen kaupunkisuunnittelun vaikutusvaltaisimpia oppikirjoja Suomessa. Se toimi siltana sotia edeltäneen ajan kaupunkisuunnitteluideoiden ja hyvinvointi- ja lähiö-Suomen kaavoituksen välillä ja palveli monia arkkitehtisukupolvia oppikirjana. Teos vankisti kaavoituksen tieteellisyyttä ja korosti kaavoittajia kaupunkien parhaan kehityksen asiantuntijoina.⁶⁵ Sota-ajan kokemukset näkyivät *Asemakaavaopissa* esimerkiksi kaupunkien paloturvallisuutta koskevissa osioissa sekä ilmahyökkäyksiltä suojautumisessa. Paloturvallisuuden huomioon ottamisella oli toki pitkä traditio suomalaisten puukaupunkien suunnittelussa.⁶⁶

Sotaolot toivat poikkeuksellisia mahdollisuuksia ottaa käyttöön uusia tilan järjestämisen tapoja ja ulottaa kaavoitusta myös maaseudulle. Kokemus yleiskaavoituksesta ja siihen liittyvistä taustaselvityksistä viitoitti tietä kokonaisten alueiden suunnittelulle, seutukaavoitukselle. Suomalaiset arkkitehdit pitivät sodanaikaista Karjalan suunnittelua esimerkillisenä ja mallina muulle Suomelle.⁶⁷ Myös sodanaikaiset yhteydet Ruotsiin, esimerkiksi Göran Sidenbladiin, josta tuli myöhemmin Tukholman kaupunkisuunnittelupäällikkö, olivat seutukaavoituksen kannalta tärkeitä.

Sota avasi uusia yhteyksiä saksalaisiin arkkitehteihin. Suomalaisia arkkitehtejä kutsuttiin Saksaan ja päinvastoin. Ernst Neufert (1900–1986), joka oli standardisoinnin keskushahmoja Saksassa, osallistui uuden Standardisointimistön avaukseen joulukuussa 1942. Neufertin ajatuksia esiteltiin myös *Arkkitehti*-lehdessä vuonna 1944.⁶⁸

Alvar Aallolla oli hyvät kontaktit Yhdysvaltoihin, ja hän hyödynsi niitä myös sodan aikana. Sodan jälkeen Suomi suuntautui voimakkaammin länteen etsiesään kaupunkisuunnittelun malleja. Lewis Mumford ja hänen kirjansa *The Culture of the Cities* (1938) tulivat tunnetuiksi sen jälkeen kun Meurman esitteli teoksen *Arkkitehti*-lehdessä vuonna 1942. Hän laati samaan aikaan Viipurin yleiskaavaa. On mahdollista, että Mumfordin ajatukset esikaupunkialueista ja tytärkaupungeista vaikuttivat jo Viipurin suunnitteluun. Laajemmin ne näkyivät suomalaisessa kaupunkisuunnittelussa 1940- ja 1950-luvulla, Tapiola yhtenä keskeisimpänä esimerkkinä.⁶⁹

Arkkitehtien asema ja suunnittelumielisyyden nousu yhteiskunnassa

Arkkitehtien asema oli muuttunut kaupunkisuunnittelussa aiempaa keskeisemmäksi 1930-luvun lopulla etenkin Suomen suurimmissa kaupungeissa. Osoituksena tästä Helsingissä, Turussa ja Viipurissa oli arkkitehdin johtama kaupungin asemakaavatoimisto.⁷⁰ Arkkitehdit eivät kuitenkaan olleet tyytyväisiä asemaansa ja vaikutusmahdollisuuksiinsa.

Kuten Pekka Korvenmaa ja Terttu Nupponen ovat osoittaneet, arkkitehdit ja kaupunkisuunnittelijat pyrkivät vahvistamaan asemaansa yhteiskunnassa ja sen suunnittelussa sodan varjossa käyttäen jälleenrakentamista propagandistisena projektina. Heidän ensimmäinen tavoitteensa oli tuoda arkkitehtoniset taidot ja asiantuntemus osaksi sota-ajan valtarakennetta, joka poikkesi rauhanajan rakenteista.⁷¹ Arkkitehdit käyttivät mediaa, kuten esitelmiä radiossa sekä sanoma- ja aikakauslehtiartikkeleita, edistääkseen tärkeinä pitämiään kysymyksiä ja vahvistaakseen asemaansa jälleenrakentamisessa.⁷² He käyttivät vahvaa retoriikkaa: moderni sodankäynti vaati systemaattista tukea jo sodan aikana, ”rakentamisen Punaista Ristiä”, ja arkkitehdit toimisivat jälleenrakentamisen lääkäreinä.⁷³ Heidän työnsä oli siten elintärkeää sekä välittömän eloonjäämisen että pidemmällä tähtäimellä kansan selviytymisen kannalta.

Rakentamisen alan merkitys vahvistui sota-aikana, kun teollinen tuotanto ja siirtolaiset järjestettiin ja asutettiin uudelleen. Siitä tuli yksi kansallisen selviytymisen keskeisistä välineistä. Talous oli pitkälti valtiojohtoista, ja valtio myös organisoivat uudet suunnittelutehtävät.⁷⁴ Tämä loi SAFAlle hyvät mahdollisuudet parantaa sen jäsenistön asemaa. Se perusteli ehdotuksiaan kansallisilla tarpeilla ja käytäntöjen järkiperaistamisella.⁷⁵ Vielä kauaskantoisemmat vaikutukset oli arkkitehtien argumentaatiolla, joka perustui rationalisointiin sekä taloudelliseen kehitykseen ja peräsi kaavoitusta, joka ulottuisi laajoille alueille – koko valtioon. Kuten muuallakin läntisessä maailmassa, suunnittelun vaatimus ei jäänyt vaille vastetta: sodan luoma tuho, epävarmuus ja kaaos tarvitsivat vastapainokseen uskoa tasapainon ja järjestyksen mahdollisuuteen. Sota vakuutti monet ei ainoastaan kaupunkien tai rakennettujen alueiden, vaan kaikkien elämän ulottuvuuksien suunnittelun tarpeellisuudesta.

Suuria toiveita ja kipeitä menetyksiä – Viipurin tunnekartta

Talvisodan ja sen tuhojen sekä Moskovan rauhan alueluovutusten aiheuttama shokki kääntyi jatkosodan myötä visioiksi tulevaisuuden Viipurista. Kaupungin takaisinvalloituksen jälkeen sille suurta tulevaisuutta suunnitelleiden arkkitehtien tunnemaisemaa kuvaa hyvin Juhani O. V. Viistein teksti vuodelta 1941:

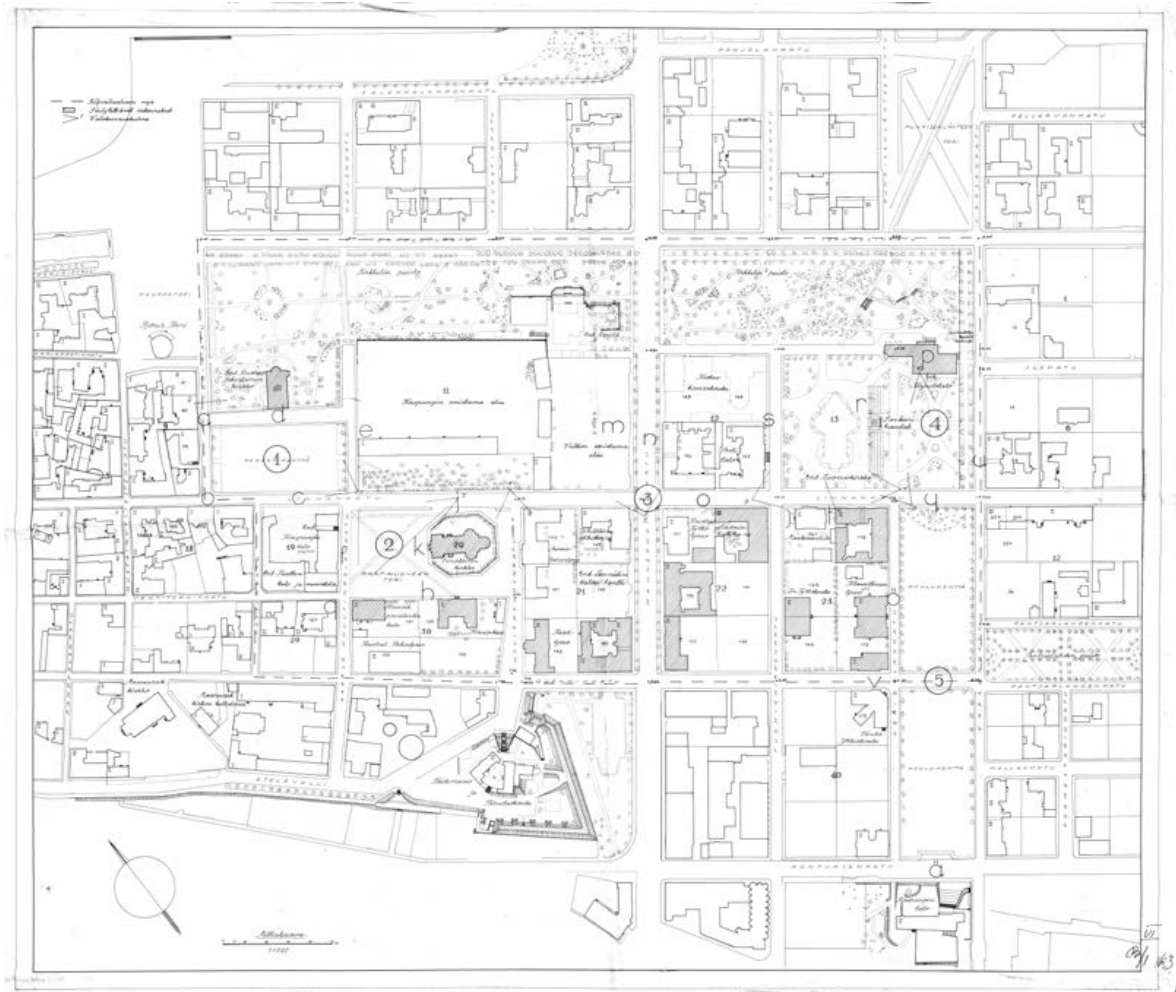
Kun taistelu Torkkelin linnan ympärillä oli ohi ja kun liekit eivät enää piirtyneet iltataivaalle, oli runojen kukoistava Viipuri muuttunut todelliseksi rauniokaupungiksi. Monet menneiden ja uudempien aikojen merkkirakennukset ovat muuttuneet sorakasoiksi tai tuli on ne tuhonnut perustuksiaan myöten. Mykkinä ja mustuneina tuijottavat katsojaa nuo autiot talot, joiden sisätilat ovat muuttuneet tuhkaksi. On kuin liikkuisi varjojen maailmassa, jota voitaisiin kutsua ”rakennusten hautausmaaksi”. Vuosisatojen ajan olivat Mars ja Merkurius taistelleet kaupungin herruudesta, ja kun sodanjumalan hallinta on nyt päättynyt, on Viipuri uuden, kenties mahtavamman kehitysjakson kynnyksellä kuin koskaan aikaisemmin monivaiheisen historiansa aikana. Siksi tämä ajankohta vaikuttaa sopivalta sen ajatuksen toteuttamiseen, jota moni rakentaja on hiljaa kantanut mielessään ja joka lähtee siitä, että Viipurin kaavoituksen uudistaminen on toteutettava...⁷⁶

Arkkitehdit tunsivat jälleenrakentavansa aluetta, joka oli menetetty väliaikaisesti, mutta joka oikeutetusti kuului Suomelle.⁷⁷ Samalla he jälleenrakensivat ihmisten uskoa tulevaisuuteen sekä osallistuivat taistelutahdon vahvistamiseen. Sota toi uutta pontta ajatuksille Viipurin erityisestä asemasta idän ja lännen välissä – suomalaisille symbolisena kaupunkina, jolla oli lähes myyttinen menneisyys. Myös arkkitehdeillä oli tarve korostaa Viipurin erityisyyttä poikkeusoloissa.

Suunnittelijat hakivat tasapainoa kaupunkiin kohdistuvan modernisointintonsa ja sen erityisen historian materiaalisten jäännösten säilyttämisen välillä. Viipuri oli sota-ajan laboratorio, jossa testattiin ajatuksia tehokkuudesta, laskennallisuudesta ja rationaalisuudesta – modernisaatiosta. Arkkitehdit näkivät itsensä jälleenrakennuksen upseereina, joilla oli tilaisuus kaavailla sodan tuhojen tilalle entistä parempia elinympäristöjä. Talvisodan jälkeen kansalliset perustukset olivat rakoilleet, mutta koettelemuksia seurasivat helpotus ja toivo paremmasta tulevaisuudesta.

Kaupunkisuunnittelun uusimmat ajatukset – rationaalisuus, tehokkuus, korkea rakentaminen, avoin korttelirakenne, kaupungin toimintojen järjestäminen – sekä näiden sovittaminen yhteen historiallisen kaupungin luonteen ja symbolisen aseman kanssa olivat Viipurin kaupunkivisioiden keskeisimmät ainesosat.

Vuoden 1943 loppuun mennessä Viipuriin oli palannut noin 35 000 asukasta. Raitiotiet olivat käytössä, rakennuksia korjattiin, elämä palasi vähitellen. Kaupungin tulevaisuus näytti toiveikkaalta.⁷⁸ Yleiskaavoituksen ohella kaupungin keskustan suunnitteluun panostettiin sodan viime vaiheisiin saakka. Vuonna 1944 järjestettiin keskusta-alueiden suunnittelukilpailu, joka asetui osaksi Viipurin monumentaalikeskustasuunnitelmien jatkumoa. Sen määrääjäksi asetettiin 31.5.1944, joskin kilpailua sittemmin jatkettiin syyskuun 1944 loppuun. Kilpailuohjelma laadittiin kaupungin asemakaavatoimistossa.⁷⁹

Viipurin keskusta-alueiden suunnittelukilpailu järjestettiin keväällä 1944. Tavoitteena oli rakentaa kaupungin uusi hallinto- ja kulttuurikeskus. Kuvassa O.-I. Meurmanin asemakaavaehdotus.

Viipurin tulevaisuutta oli siis hahmoteltu useiden arkkitehtien kirjoituksissa ja kaavakarttoina sekä koko kaupungin käsittäneissä yleiskaavoissa että keskustan suunnitelmissa. Keskustan arkkitehtuurikilpailun ajankohta osoitautui jälkikäteen katsoen dramaattisimmaksi. Siinä tiivistyivät toiveikkuus, uuden luomisen halu sekä sodan ratkaisevat käännteet. Kilpailutyöt olivat vielä arkkitehtien piirustuspöydillä, kun Viipurin tilanne muuttui ratkaisevasti: neuvostosotilaat valtasivat kaupungin 20.6.1944. Viipurin menetyksen jälkeen kaipauksen ja muistelun kohteena olivat sekä menneet, eletty kaupunki että sen suunniteltu ja toteutumaton tulevaisuus.

Viitteet

- 1 Laura Bergerin väitöskirja *The Building that Disappeared* (2018) käsittelee Alvar Aallon suunnitteleman kirjaston kautta myös jonkin verran Viipurin suunnittelua toisen maailmansodan aikana. Berger 2018, 271.
- 2 Esimerkki yleisesityksestä: Standertsjöld 2008, 60–63.
- 3 Alvar Aalto: ”Europas återbyggnad aktualiserar det centralaste problemet för vår tids byggnadskonst”, *Arkitekten* 1941, 75; Sigfried Giedion, ”Irrationalitet och standard”, *Arkitekten* 1941, supplement, 20.
- 4 ”SAFAn kokous 22.12.1941”, *Arkitekten* 1941, 35; ”SAFAs återuppbyggnadsmöte 31.1.–1.2.1942”, *Arkitekten* 1942, 5.
- 5 Esim. ”Vårt eget återuppbyggnadsarbete”, *Arkitekten* 1941, 127; Nupponen 2000.
- 6 *Arkitekten* 1940–1944, erityisesti SAFAn kokousmuistiot ja J.S. Sirén: ”Historisk översikt 1919–43”, *Arkitekten* 1943, 143.
- 7 ”Brev till Finlands Arkitekt Förbund från en kommitté av amerikanska arkitekter 18.10.1940”, *Arkitekten* 1940, 65. Alvar Aalto vietti sodan aikana useita kuukausia Yhdysvalloissa, jonka tuloksena oli *An American Town in Finland* -projekti, jälleenrakennuksen mallikaupunki. Aallosta ja Amerikasta Korvenmaa 2012, 95–113.
- 8 ”SAFAs återuppbyggnadsmöte 31.1.–1.2.1942”, *Arkitekten* 1942, 4–8; Kummala: ”Jälleenrakennuskausi”, *Arkkitehtuurimuseon verkkosivusto*. (<http://www.mfa.fi/jalleenrakennuska>, viitattu 12.1.2019).
- 9 ”Berättelse över Finlands Arkitektförbunds verksamhet under år 1942”, *Arkitekten* 1943, supplement, 4–5; Lauri Tolonen: ”Finlands Arkitektförbunds Återuppbyggnadsbyrå, Årsberättelse för 1942”, *Arkitekten* 1943, supplement, 7–8.
- 10 Michelsen 1992, 129.
- 11 Lauri Tolonen: ”Finlands Arkitektförbunds Återuppbyggnadsbyrå, Årsberättelse för 1942”, *Arkitekten* 1943, supplement, 7–8.
- 12 KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Hd:4, Otto-livari Meurmanin kirje Viipurin kaupungin hoitokunnalle syyskuussa 1942, Muistio ”Asemakaavallisia näkökohtia Viipurin jälleenrakentamisessa”, Helsinki helmikuu 1943.
- 13 Kuujo 1996, 67.
- 14 Esim. Berger 2018, 271.
- 15 Shikalov 2013, 25–69, erit. 36, 68–69; Shikalov 2016, 243–248.
- 16 Meurman 1978, 76.
- 17 KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 Ha 1, Olavi Laisaari, muistiinpanoja Viipurin yleiskaavasestosta varten, päiväämätön; Hämynen 2013a, 77–85.
- 18 KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 Ha 1, Olavi Laisaari: Ehdotus Viipurin asemakaavoituksen yleiseksi suuntaviivoiksi 1943; Ragnar Ypyä: ”Den bör kunna bevaras som Viborgs egenartade hjärta”, *Arkitekten* 1941, 128–130. Hämynen 2013b, 9–23.
- 19 Toukokuussa 1944, kuukautta ennen kuin sota oli Suomen ja Viipurin osalta ohi, lähes puolet keskustan tonteista oli vielä tyhjillään. KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 Ha 2, Olavi Laisaari, Viipurin kaupungin yleisasemakaavan selostus, 22.5.1944.
- 20 KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Hd:4, Muistio ”Asemakaavallisia näkökohtia Viipurin jälleenrakentamisessa”, Helsinki helmikuu 1943.
- 21 Kuujo 1996, 67.
- 22 KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Hd:4, Muistio ”Asemakaavallisia näkökohtia Viipurin jälleenrakentamisessa”, liitteet, karttaluonnokset, Helsinki helmikuu 1943; Meurman 1958, 127–153.
- 23 KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Göran Sidenbladh, ”Viipurin jälleenrakentamista koskevien tutkielmien yhteenveto”, Vyborg 4.4.1942 ja raportit erityiskysymyksistä.
- 24 KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Hd:4, Muistio ”Asemakaavallisia

- näkökohtia Viipurin jälleenrakentamisessa”, Helsinki helmikuu 1943.
- 25** Meurman 1947, 66–67; Salmela 2004.
- 26** Varmistaakseen keskusta-alueilta etenevän jälleenrakentamisen ja estääkseen hajanaisen asutuksen Meurman ehdotti mittavaa tonttienvaihtomenettelyä, jonka avulla tyhjennettäisiin esikaupunkien epäsuotuisat, suunnittelemattomat asuinalueet. Ajatuksen taustat löytyvät 1900-luvun alun esikaupunkikysymyskeskustelusta. Salmela 2004, 215–233.
- 27** KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Hd:4, Muistio ”Asemakaavallisia näkökohtia Viipurin jälleenrakentamisessa”, Helsinki helmikuu 1943.
- 28** Kuujo 1996, 62–65.
- 29** KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 Ha 1, Olavi Laisaari: Viipurin uuden asemakaavoituksen yleisiä suuntaviivoja, päiväämätön luonnos (1942?). Laisaari aloitti ensimmäisen luonnoksen laatimisen keväällä 1942, siis osin jo ennen kuin Meurmanin suunnitelma oli valmis. Laisaari kuitenkin tuntee Meurmanin ja Sidenbladhin suunnitelmat ja viittaa niihin ja kommentoi niitä useaan otteeseen.
- 30** KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 Ha 2, Olavi Laisaari, Viipurin kaupungin yleisasemakaavan selostus, 22.5.1944.
- 31** Suomen väkiluku ylitti neljä miljoonaa vuonna 1950 ja viisi miljoonaa vuonna 1991. Kasvu taittui selvästi 1970-luvulla. Kuuden miljoonan ei ennusteta ylittyvän 2000-luvulla, vaan väkimäärä kääntyy vähitellen laskuun.
- 32** Laisaaren luvut: 33 % kaupunkilaisia vuonna 1943, 54 % vuoteen 1980 mennessä. Ruotsissa jo vuonna 1943 noin 54 % väestöstä asui kaupungeissa.
- 33** KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 Ha 1, Olavi Laisaari: Viipurin uuden asemakaavoituksen yleisiä suuntaviivoja, päiväämätön luonnos (1942?).
- 34** Schenk & Bromley 2003.
- 35** Arkkitehtien sodanaikaisista Saksan matkoista esim. Arkkitehti 2/1944.
- 36** Salmela 2004, 236-237.
- 37** Otto Blum käsittelee *Städtebau*'ssaan paitsi ihannekaupunkisuunnitelmia myös analysoi joukkoliikennejärjestelmiä, tie- ja muita maankäyttösuunnitelmia, joissa on paljon teknistä tietoa. Kirja oli hyvin suosittu sekä Weimarin- että natsi-Saksassa.
- 38** Laisaari arvioi Viipurin kaupunkikuvan uudistamisen olevan hitaampaa ja vaatimattomampaa kuin mitä Meurman oli visioinut. Korjatut rakennukset dominoisivat kaupunkikuvaa seuraavat 30–40 vuotta, ja vasta sen jälkeen olisi yli puolet rakennuksista uusia ja kaupunkikuva uudistuisi merkittävämmiin. KA, IV 45 Ha 1, Laisaaren muistio ”Millaiseksi Viipuri jälleenrakennetaan?”, 27.8.1943.
- 39** KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 Ha 1, Olavi Laisaari: Viipurin jälleenrakennuksen I vaiheen ohjelma, 5.8.1943; Berger 2018, 272.
- 40** Niskanen 2012.
- 41** KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 Ha 1, Olavi Laisaari: Viipurin jälleenrakennuksen I vaiheen ohjelma, 5.8.1943.
- 42** KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 Ha 1, Olavi Laisaari: Viipurin jälleenrakennuksen I vaiheen ohjelma, 5.8.1943.
- 43** Hämynen 2013a, 78.
- 44** ”Viipuri tarvitsee pienasuntoja. Kokonaan uutta tulee syntymään hävitettyjen tilalle – historiaa ei voi tekemällä tehdä”, Karjala 3.10.1941.
- 45** ”Viipuri tarvitsee pienasuntoja. Kokonaan uutta tulee syntymään hävitettyjen tilalle – historiaa ei voi tekemällä tehdä”, Karjala 3.10.1941.
- 46** KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Hd:4, Muistio ”Asemakaavallisia näkökohtia Viipurin jälleenrakentamisessa”, Helsinki helmikuu 1943.

- 47** Ragnar Ypyä: ”Den bör kunna bevaras som Viborgs egenartade hjärta”, Arkitekten 1941, 130.
- 48** Esim. Koskivirta, Paavolainen & Supponen 2016, 10.
- 49** KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Muinaistieteellisen toimikunnan (Kansallismuseo) kirje Viipurin kaupungin hoitokunnalle 30.1.1942, No 264. Muinaistieteellinen toimikunta ehdotti myös erityisen komitean perustamista vanhan kaupungin jälleerakentamiseksi ja suunnittelemiseksi.
- 50** Salmela 2017b, viitattu 8.1.2019.
- 51** Salmela 2004, 195–214. Meurman neuvotteli valtionarkeologi C.A. Nordmanin ja muinaismuistojen valvojan tehtävää tuolloin hoitaneen Lauri Välkkeen sekä kaupungin hallinnon edustajan kanssa rakennusjärjestyksestä.
- 52** KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Meurmanin kirje Viipurin kaupungin hoitokunnalle 4.6.1942, liite. Ehdotus Viipurin vanhan kaupungin rakennusjärjestykseksi, 4.6.1942; KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 la 1, Kartta ”Viipurin vanha kaupunginosa”, O-I. Meurman 1942; Nils Cleve, ”Gammal stadsdelen”, Fornvännen 1947 (no 42), 252–253.
- 53** KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Hd:4, Muistio ”Asemakaavallisia näkökohtia Viipurin jälleerakentamisessa”, Helsinki helmikuu 1943.
- 54** Berger 2018, 278–279; Uno Ullberg, ”Ehdotus Viipurin vanhan kaupunginosa jälleerakentamiseksi”, Arkkitehti 1941, 147–149.
- 55** KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Hd:4, Muistio ”Asemakaavallisia näkökohtia Viipurin jälleerakentamisessa”, Helsinki helmikuu 1943.
- 56** Juhani O. V. Viiste, ”Genom svårigheter till seger”, Arkitekten 1941, 151–152. Esimerkiksi Meurmanin mukaan Vanhan kaupungin olennaisiin historiallisiin ominaispiirteisiin kuuluivat vanha katuverkko ja pihanäkymät. KA, Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto, Hd:4, Muistio ”Asemakaavallisia näkökohtia Viipurin jälleerakentamisessa”, Helsinki helmikuu 1943.
- 57** ”SAFAn kokous 9.7.1943”, Arkitekten 1943, liite, 11.
- 58** Juhani O. V. Viiste, ”Genom svårigheter till seger”, Arkitekten 1941, 151–152.
- 59** Esimerkiksi Rakennustietokortistosta tuli arkkitehtien ja rakentajien jokapäiväinen työväline sodan aikana. Se loi pohjaa rakennusmateriaalien ja -osien standardisoinnille ja avasi siten tietä teolliselle rakennustuotannolle. Michelsen 1992, 130; Nupponen 2000, 123, 170.
- 60** Nupponen 2000, 137.
- 61** Kaupunkisuunnittelun uranuurtajia, opettajia ja vaikuttajia 1900-luvun jälkipuolelta. Museoviraston Rakennettu hyvinvointi -hanke.
- 62** Laisaari laati 1940- ja 1950-luvulla yleiskaavat esimerkiksi Lahteen, Turkuun, Poriin, Heinolaan ja Seinäjoelle. Niskanen 2010, 31–43.
- 63** Lahden yleiskaavasta myös Niskanen 2010.
- 64** Meurman laati 1940- ja 1950-luvuilla yleiskaavoja esimerkiksi Oululle, Raumalle, Kajaanille, Joensuulle, Riihimäelle, Kouvollalle ja Karhulalle.
- 65** Myös Simovaara 1997; Salmela 2017a.
- 66** Meurman [1947] 1982, 243–252.
- 67** Nupponen 2000, 169; ”SAFAn kokous 12.3.1943”, Arkitekten 1943, 3–4. Arkkitehdit perustivat vuonna 1943 seutukaavoitusta valmistelevan komitean. Komiteaa johti Meurman ja sen jäseniä olivat Aalto, Bertel Jung ja Heimo Kautonen.
- 68** ”Berättelse över Finlands Arkitektförbuds verksamhet under år 1942”, Arkitekten 1943, liite, 4; Aarne Ervi, ”Arkitekturen i Tredje Riket”, Arkitekten 1944, 11–17. Viisi suomalaista arkkitehtiä, Alvar Aalto, Jussi Paatela, Viljo Revell, Aarne Ervi ja Esko Suhonen, kiertelivät Saksassa kesällä 1943 ja vierailivat monissa natsihallinnon rakennuttamissa kohteissa.

- 69** Sundman 1991, 85–86; Niskanen 2010; Niskanen 2004. Mumfordin kirja käännettiin suomeksi vuonna 1949. Niskanen on todennut sillä olleen laaja vaikutus Euroopassa. On mahdollista, että ajatukset saapuivat Suomeen myös epäsuorasti arkkitehtien ulkomaanmatkojen kautta.
- 70** Nupponen 2000, 159.
- 71** Esim. Korvenmaa 1992, 123–124.
- 72** ”SAFAs återuppbyggnadsmöte 31.1.–1.2.1942”, *Arkitekten* 1942, 7–8; Standertskjöld 2008. Karjalan erityinen asema 1940-luvun alussa herätti uudelleen arkkitehtien kiinnostuksen sen perinteistä arkkitehtuuria kohtaan. Vuoden 1944 ensimmäisessä *Arkitehti-lehden* kannessa oli perinteinen karjalainen rakennus.
- 73** Alvar Aalto: ”Europas återbyggnad aktualiserar det centralaste problemet för vår tids byggnadskonst”, *Arkitekten* 1941, 75; ”SAFAs återuppbyggnadsmöte 31.1.–1.2.1942”, *Arkitekten* 1942, 5.
- 74** Nupponen 2000, 169.
- 75** Nupponen 2000, 164.
- 76** ”Då kampen kring Torkels borg var ändad, och då lågorna inte längre avtecknade sig mot aftonrymden, hade diktens blomstrande Viborg förvandlats till en verklig ruinstad. Många märkliga byggnadsverk från äldre och nyare tid har förvandlats till grushögar eller i grund härjats av eld. Stumma och svartnade storrar nu de ödelagda husen betraktaren till mötes, då det inre av dem lagts till aska. Det är som att röra sig i en skuggornas värld, som kunde kallas en ’byggnadernas begravningsplats’. – Århundraden igenom hade Mars och Mercurius kämpat om härraväldet i staden, och då krigsgudens husbondskap över den nyligen har ändats står Viborg ånyo på tröskeln till en ny, måhända mätkligare utvecklingsperiod än någonsin tidigare under sin skiftesrika historia. – Därför förefaller tidpunkten lämplig att förverkliga en tanke som många byggnadsmän i sitt stilla sinne har burit på, och som går ut på att en nyreglering av stadsplanen för Viborg borde genomföras...” Juhani O. V. Viiste: ”Genom svårigheter till seger”, *Arkitekten* 1941, 150.
- 77** Korvenmaa 1992, 124.
- 78** Berger 2018, 280; Hietanen 2007, 31; Hämynen 2013a, 77–85.
- 79** KA, Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto, IV 45 Ha 1, Kilpailuohjelmakonsepti; Berger 2018, 280–284; Kuujo 1996, 69; Meurman 1985, 264–271.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Mikkeli

Viipurin kaupungin hoitokunnan arkisto

Hd:4, Otto-livari Meurmanin asemakaavaehdotus Viipurin kaupungin jälleerakentamista varten

Viipurin kaupungin rakennustoimiston asemakaavaosaston arkisto

IV 45 H, Asiakirjat

IV 45 Ha 1–2, Asemakaavoihin ja niiden muutoksiin liittyvät asiakirjat 1937–1944

IV 45 I, Kartat ja piirustukset 1937–1944

Viipurin kaupungin muinaismuistotoimikunnan arkisto

Sanoma- ja aikakauslehdet

Arkitekten 1941–1944

Arkkitehti 1941

Fornvännens 1947

Karjala 1941

Internet-lähteet

Kummala, Petteri. "Jälleerakennuskausi". Arkkitehtuurimuseon verkkosivusto. (<http://www.mfa.fi/jalleerakennuska>, viitattu 12.1.2019)

Salmela, Ulla (2017b). "Asemakaavalaki avasi tietä rakennusten ja kaupunkikuvan suojelulle". Sadan vuoden satoa -verkkójulkaisu, Museovirasto. (<http://www.sadanvuodensatoa.fi>, viitattu 8.1.2019)

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

- Berger, Laura (2018).** The Building that Disappeared. The Viipuri Library by Alvar Aalto. Aalto University publication series. Doctoral Dissertations 127/2018. Espoo: Aalto-yliopisto.
- Hämynen, Tapio (2013a).** "Viipuri elää – Viipuri herää". Teoksessa Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990, toim. Tapio Hämynen & Yury Shikalov. Helsinki: Tammi, 77–85.
- Hämynen, Tapio (2013b).** "Viipuri vuonna 1939". Teoksessa Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990, toim. Tapio Hämynen & Yury Shikalov. Helsinki: Tammi, 9–23.
- Hietanen, Silvo (2007).** "Viipuri – seitsemän vuosisadan kaupunki". Teoksessa Viipuri 1944: Miksi Viipuri menetettiin? toim. Eero Elfvengren & Eeva. Tammi Helsinki: WSOY.
- "Kaupunkisuunnittelun uranuurtajia, opettajia ja vaikuttajia 1900-luvun jälkipuolelta". Museoviraston Rakennettu hyvinvointi -hanke. (https://www.museovirasto.fi/uploads/Kulttuuriymparisto/Kaupungistuminen_kasvun_kaavoitus_ja_asumisen_alueet/Kaupunkisuunnittelun_uranuurtajia_opettajia_ja_vaikuttajia.pdf, viitattu 17.3.2019)
- Korvenmaa, Pekka (1992).** "War destroys and war organizes. Architects and crisis". Teoksessa The Work of Architects, The Finnish Association of Architects 1892–1992, ed. Pekka Korvenmaa. Helsinki: The Finnish Association of Architects & The Finnish Building Centre Ltd, 113–127.
- Korvenmaa, Pekka (2012).** "A Bridge of Wood: Aalto, American House Production, and Finland". Teoksessa Aalto and America, eds. Stanford Anderson, David Fenske & Gail Fixler. New Haven/London: Yale University Press, 95–113.
- Koskivirta, Anu, Paavolainen, Pentti & Supponen, Sanna (2016).** "Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja, aukollisuuksia". Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 7–17.
- Kuujo, Erkki (1996).** "Viipurin kaupungin hoitokunnan vaiheet 1942–1948". Teoksessa Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 11. Helsinki: VSKS, 62–81.
- Meurman, Otto-livari (1958).** "Asemakaavan kehitys". Teoksessa Viipurin kirja, toim. J. Kivi-Koskinen et al. Pieksämäki: Torkkelin säätiö, 127–153.
- Meurman, Otto-livari (1947).** Asemakaavaoppi. Helsinki: Otava.
- Meurman, Otto-livari (1978).** "Rakennustoiminta". Teoksessa Viipurin kaupungin historia osa V, vuodet 1917–1944, Aimo Halila, Erkki Kuujo & Viljo Nissilä. Helsinki: Torkkelin Säätiö, 57–76.
- Meurman, Otto-livari (1985).** "Viipurin monumenttaali- ja kirjastokysymys". Teoksessa Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 7, toim. Erkki Kuujo. Helsinki: VSKS, 264–271.
- Michelsen, Karl-Erik (1992).** "The Finnish building-information file". Teoksessa The Work of Architects, The Finnish Association of Architects 1892–1992, ed. Pekka Korvenmaa. Helsinki: The Finnish Association of Architects & The Finnish Building Centre Ltd, 128–137.
- Neuvonen, Petri (2017).** Linnoituksesta historialliseksi muistomerkiksi. Viipurin vanhakaupunki 1856–1939. Aalto-yliopiston julkaisusarja. Doctoral Dissertations 164/2017. Espoo: Aalto-yliopisto.
- Niskanen, Riitta (2010).** "Ja Jumala loi kaupungin. Kaavoittaja Olavi Laisaari ja modernismin opit". Teoksessa Museoviraston rakennushistorian osaston Aikakauskirja 3. Helsinki: Museovirasto, 31–43.
- Niskanen, Riitta (2012).** Selvitys Lahden sodanjälkeisestä rakennusperinnöstä. Lahden historiallisen museon julkaisuja 3. Lahti: Lahden historiallinen museo.
- Nupponen, Terttu (2000).** Arkkitehdit, sota ja yhdyskuntasuhteiden hallinta. Alvar Aallon Kokemäenjokilaakson aluesuunnitelma tilansäätyprojektina. Bibliotheca Historica 52. Helsinki: SHS.
- Salmela, Ulla (2017a).** "Asemakaava elää – Asemakaavaoppi 70 vuotta". Yhdyskuntasuunnittelu, 2017:2, vol 55. (<http://www.yss.fi/journal/asekaava-elaa-asekaavaoppi-70-vuotta/>, viitattu 10.1.2019)

- Salmela, Ulla (2004).** Urban Space and Social Welfare. Otto-livari Meurman as a Planner of Finnish Towns 1914–1937. Taidehistoriallisia tutkimuksia, Studies in Art History. Helsinki: Taidehistorian seura – Society for Art History in Finland.
- Schenk, Tilman A. & Bromley, Ray (2003).** "Mass-producing traditional small cities: Gottfried Feder's vision for a greater Nazi Germany". *Journal of Planning History* 2:2003, 107–139.
- Shikalov, Yuri (2016).** "Viipuri 1940-luvulta 2000-luvulle: neuvostoliittolainen, suomalainen, venäläinen". Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 243–248.
- Shikalov, Yuri (2013).** "Viipuri nollapisteessä 1940–1941". Teoksessa *Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990*, toim. Tapio Hämynen & Yuri Shikalov. Helsinki: Tammi, 25-69.
- Simovaara, Jyrki (1997).** "Otto-I. Meurmanin Asemakaavaoppi. Suunnitteluideologia sodan varjossa". Helsingin yliopisto (julkaisematon taidehistorian pro gradu -tutkielma).
- Standertsjöld, Elina (2008).** *Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1930–1950*. Helsinki: Suomen rakennustieteen museo. Rakennustietosäätiö RTS. Rakennustieto Oy.
- Sundman, Mikael (1991).** "Urban Planning in Finland after 1850". Teoksessa *Planning and Urban Growth in the Nordic Countries*, ed. Thomas Hall. London: Spon Press, 60–115.